

Gastcollege „Kritische Karakters“

Hoe men criticus moet worden, dat zult u vandaag niet van mij vernemen. Wijze lessen en nuttige tips zal ik zoveel mogelijk achterwege laten. Mij is iets anders gevraagd, namelijk mijn „kritische karakter“ aan u te onthullen. Dat is al erg genoeg. Een karakter, ook een kritisch, heeft immers naast aangename onvermijdelijk ook een aantal minder aangename kanten. Gelukkig hoef ik die laatste niet zelf aan te wijzen; dat laat ik in de komende drie kwartier graag aan u over.

Toch wil ik wèl beginnen met een onderscheid tussen aangename en onaangename kanten, niet die van mijn „kritische karakter“, maar die van de kritische praktijk waarin ik dat karakter wekelijks uitleef. Niet alles in de literaire kritiek is een genoegen, ook al zou je door de overweldigende academische belangstelling die de kritiek de laatste tijd ten deel valt ertoe verleid kunnen worden het tegendeel te concluderen. Alleen al omwille van een eerlijke voorlichting dienen de minder prettige kanten van de literaire kritiek niet te worden verborgen. Straks bestaat heel Nederland nog uit critici - dan zou ons land pas echt onleefbaar worden.

Niet het feit dat elke week een of meer stukken moeten worden geproduceerd, vind ik een nadeel. Ik beschouw dat zelfs als een voordeel - zonder die wekelijkse druk zou ik ongetwijfeld nooit zoveel en over zoveel uiteenlopende onderwerpen hebben geschreven. Wat mij minder bevalt bij dat wekelijkse schrijven is de onvermijdelijke tijdsdruk, waardoor niet alle schrijvers en boeken steeds de voorbereidingstijd krijgen die ze eigenlijk verdienen. Waarschijnlijk droomt elke criticus die voor een dag- of weekblad werkt er in zijn moedeloze uren van, een specialist te zijn op een zeer moeilijk en zeer esoterisch wetenschapsgebied, waarover hij na jaren van voorbereiding tijdens zijn leven hooguit vier of vijf studies publiceert, die dan ook meteen voor de rest van de eeuw gezaghebbend zullen blijven.

Zodra de moedeloze uren voorbij zijn, is meestal ook deze droom weer verdwenen. Want een van de aardige kanten van de literaire kritiek is dat zij nu juist niet een zeer moeilijk en zeer esoterisch wetenschapsgebied vormt. Een criticus schrijft over boeken die in principe voor iedereen bestemd zijn en hij doet dat in een medium dat in principe iedereen onder ogen kan komen. Hier doemt echter een nieuw nadeel op: hij kan de boeken waarover hij schrijft niet voor de volle honderd procent zelf uitkiezen. Hij is - tenminste in krant en weekblad - gebonden aan de actualiteit. Uit de romans, verhalen, gedichten, essays en studies die de uitgeverijen op dat moment op de markt brengen moet hij een keuze maken, niet uit wat er vorig jaar of tien of twintig jaar geleden is uitgegeven. Dat laatste kan alleen wanneer daarvoor in de krant, onder het kopje „vergeten“ of „klassieke“ werken, een aparte rubriek is gereserveerd.

Een groot nadeel van die gebondenheid aan de actualiteit is dat de meeste boeken die verschijnen niet zo erg goed zijn. Uitgeverijen zijn bedrijven die om te overleven moeten produceren en blijkbaar vindt men het beter voor de zaak een slecht of middelmatig boek uit te geven dan helemaal geen. De criticus kan zo'n boek vervolgens afkraken, al de gal en al het venijn waarover hij beschikt kan hij op het arme boek en zijn schrijver loslaten. Hoe groter de voorraad gal en venijn bij de

criticus des te langer houdt hij het vol. Sommige critici hebben zelfs genoeg voor een heel leven en stappen tevreden in het graf omdat zij nooit een haarbreed hebben toegegeven aan wat hen niet zinde; hun levenspad is bezaaid met geknakte schrijvers en aan flarden gescheurde meesterwerken, maar daarvoor worden ze pas na hun dood door Maarten 't Hart ter verantwoording geroepen. Ongetwijfeld zijn deze critici zeer te benijden; de werkelijkheid leert helaas dat ze zeldzaam zijn. En wat mij zelf betreft, ik kan niet anders dan toegeven dat ik niet echt tot hun categorie behoor.

Voor mij zijn al die slechte en middelmatige boeken niet een met gejuich begroete aanleiding om mijn messen te slijpen, ik zie ze eerder als een probleem. Steeds vaker neig ik ertoe ze maar helemaal niet te bespreken. Maar in sommige gevallen is dat vrijwel onmogelijk. Hier komen we bij een volgend nadeel dat de literaire kritiek in dag- en weekblad aanleeft: de invloed van wat in journalistieke kringen het „nieuws" heet. Sommige boeken en schrijvers zijn, ongeacht hun literaire kwaliteiten, „nieuws" en dat betekent bijna altijd dat ze niet onbesproken mogen blijven. Een recent voorbeeld is de schrijfster Brigitte Raskin, die in 1989 de AKO Literatuurprijs won; een paar maanden geleden kwam zij met een tweede boek dat als zij die prijs niet had gewonnen waarschijnlijk nergens zou zijn besproken. En wat zien we: overal verschijnen er besprekingen van haar *Overwinterdagboek*. Negatieve tot zelfs vernietigende besprekingen, dat wel, maar ze zijn niettemin verschenen, terwijl een hele reeks andere schrijvers die misschien geen betere maar ook geen slechtere boeken dan Brigitte Raskin hebben geschreven nergens worden besproken.

De literaire kritiek is onrechtvaardig, en dan heb ik het nog niet eens over het onvermijdelijke aandeel van de willekeur in de meningsvorming bij de criticus. Dat is trouwens meer een nadeel voor de schrijvers die er het slachtoffer van worden dan voor de criticus zelf. En tot de nadelen die hem aangaan wil ik mij nu even beperken. Ik heb enkele van die nadelen genoemd (gebrek aan keuzevrijheid, te veel slechte en middelmatige boeken, invloed van het „nieuws", en er valt ongetwijfeld nog meer te bedenken): niet om mij te beklagen, maar om van de situatie waarin de criticus zich bevindt een zo eerlijk mogelijk beeld te geven. Naar mijn overtuiging behoort het zelfs tot de plichten en tot de attracties van het kritische bestaan om zich van de eigen positie een zo volledig mogelijk bewust te zijn. Niet alleen trouwens van de positie als criticus, ook van de positie die de literatuur inneemt in het soort samenleving waarin wij ons bevinden.

Men kan er moeiteloos week-in-week-uit het ene boek na het andere doorheen jagen, nu eens krakend dan weer prijzend, en men kan dat doen uit enthousiasme voor de literatuur, uit plichtsbesef of alleen maar voor het geld. Wat precies, dat maakt niet eens zo veel uit. Wat deze vorm van kritiek bedrijven, ongeacht de motieven die er aan ten grondslag liggen, voor mij minder interessant maakt, is de afwezigheid van enige serieuze reflectie over de eigen bezigheid en het lijdend voorwerp daarvan: de literatuur. Nu valt niet te ontkennen dat juist de kritische praktijk een dergelijke reflectie niet eenvoudig maakt. De lezers zien je aankomen met wekelijks beschouwingen over de vraag wat kritiek is en wat literatuur! Een criticus die zo te werk zou gaan, heeft zijn publiek binnen de kortste keren van zich vervreemd. En dat kan toch nooit de bedoeling zijn.

Ook hier stuiten we dus op een onmiskenbaar nadeel van de kritische praktijk, maar het lijkt me - net als de eerder genoemde nadelen - een nadeel waar mee te leven valt. Het is immers helemaal niet nodig in elke kritiek op de bovengenoemde vragen in te gaan. Zolang ze de criticus als lezer en denker maar blijven bezighouden, zullen ze ook in zijn kritieken meeklinken. Indirect, tussen de regels door, spelen ze mee in de manier waarop hij de literatuur te lijf gaat. Direct kunnen ze aan de orde komen in aparte artikelen en essays en bijvoorbeeld bij een gelegenheid als vandaag.

Eerder dit jaar is er voor mij ook al zo'n gelegenheid geweest, toen ik in Groningen als gastcriticus van de Letterenfaculteit een aantal colleges mocht geven over mijn opvattingen inzake literatuur en literaire kritiek. We leven weliswaar in een dynamische wereld, maar sinds het voorjaar hebben deze opvattingen geen ingrijpende wijzingen ondergaan, zodat veel van wat ik nog te zeggen heb de eventuele lezers van het boekje waarin die lezingen zijn gebundeld niet meer nieuw in de oren zal klinken.

Onleefbare waarheden, zo luidt de titel van dat boekje en die titel vat in twee woorden samen wat voor mij de literatuur betekent. Literatuur zie ik als het domein van de „onleefbare waarheden“. In de literatuur confronteer ik mijzelf met datgene waarmee ik in mijn dagelijkse leven geen raad weet, met datgene waarvoor in gewoonte en conformisme geen plaats is. Ook in maatschappelijk opzicht beschouw ik de literatuur als een plaats die niet met het normale sociale leven samenvalt, maar die er in zekere zin los van staat - als een soort vrijplaats, waar de maatschappelijke en morele codes tijdelijk zijn opgeheven om - zo nodig - ruimte te bieden aan wat met die codes niet te verenigen valt.

Er zijn tal van redenen te bedenken waarom onze utilitaristische samenleving met democratisch gezicht de voorkeur verdient boven alle andere alternatieven die in de loop der eeuwen zijn uitgetoet, maar dat wil niet zeggen dat deze maatschappijvorm in ieder opzicht zijn bewoners bevredigt. Ik ga ervan uit dat een maatschappij die dat wèl doet niet kan bestaan, met de mogelijke realiteit van utopieën houd ik geen rekening. Maar dat wil nog niet zeggen dat wat onbevredigd blijft geen uitweg behoeft. In het verleden fungeerde naast en boven de kunst de godsdienst als de vergaarbak van ieders „onleefbare waarheden“; in onze geseclariseerde wereld is daarvan alleen de kunst overgebleven.

Deze functie van de kunst en van de literatuur is naar mijn idee niet iets waar hard voor zal moeten worden geknukt om het ooit, in de verre toekomst nog eens te bereiken. Ik geloof dat mijn kijk op de literatuur, in grote lijnen althans, overeenkomt met de huidige stand van zaken. Ook in het verleden meen ik veel te zien dat mijn standpunt ondersteunt. In het bijzonder denk ik dan aan de „autonomie“ die aan het eind van de achttiende eeuw voor het eerst voor de kunst en de literatuur wordt opgeëist. In zekere zin zou je dat verlangen naar autonomie dat toen opkwam kunnen beschouwen als de emancipatie van de kunst, eindelijk verlost van het juk van troon en altaar. Kants *interesseloses Wohlgefallen* dienen we als een vorm van bevrijding te zien; binnen de nieuwe, door nut en doelrationaliteit geregeerde burgerlijke samenleving werd de kunst het eiland waar deze imperatieven nu juist niet hoefden te gelden.

Het is ongetwijfeld waar dat van een zuivere artistieke autonomie nooit

sprake is geweest. Al meteen in de Romantiek hebben de dichters hun kans schoon gezien om op grond van de uitzonderlijke kwaliteiten die men de kunst en de literatuur toeschreef als zieners en profeten het volk hun leiding op te dringen. Ook de *l'art pour l'art* doctrine (op het eerste gezicht de meest radicale vorm van autonomie die zich denken laat) kan moeilijk worden losgezien van de wrok die ontstond toen het volk helemaal niet genegen bleek om de aangeboden dichterlijke leiding te accepteren. Een van de redenen van de meer dan een eeuw lang woekerende animositeit tussen aan de ene kant de schrijvers en kunstenaars en aan de andere kant de burgerij moet hier worden gezocht, en wie door animositeit wordt gedreven bevindt zich nu eenmaal niet in een toestand van volstreekte autonomie.

Ronduit vijandig tegenover de autonomie-gedachte hebben zich de avant-gardebewegingen van de twintigste eeuw opgesteld. Futuristen, surrealisten, expressionisten: wat door romantici, symbolisten en decadenten aan autonomie was bevochten wilden zij liefst zo snel mogelijk zien kwijt te raken. Autonomie stelden zij gelijk aan vrijblijvendheid; van een kunst die beweerde aan zichzelf genoeg te hebben hoefde niemand zich een zier aan te trekken. Hun was het erom te doen de kunst en de literatuur weer een directe invloed op de praktijk van het leven te bezorgen. Daarbij waren hun pretenties nauwelijks minder verheven dan die der romantici die zich in de negentiende eeuw als zieners en profeten aanboden: uit de kunst, geloofden zij, zou langs revolutionaire weg een nieuwe wereld en een nieuwe mens oprijzen.

Van dit soort pretenties wordt tegenwoordig niet veel meer vernomen. Dat biedt nieuwe mogelijkheden voor de opvatting van de kunst en de literatuur als een relatief autonoom domein - bijvoorbeeld als een domein van „onleefbare waarheden". De vraag is of daarmee ook de vrijblijvendheid waar de avant-garde van de eerste eeuwheft zo de pest aan had, weer wordt binnengehaald. Om maar meteen het antwoord te geven: dat lijkt mij tot op zekere hoogte onvermijdelijk. In mijn boekje heb ik dat een beetje provocerend willen benadrukken door de literatuur te omschrijven als „amusement". De vraag die overblijft moet natuurlijk luiden: hoe vrijblijvend precies is dit amusement dat ik op het oog heb?

Een nadeel van het soort historische reflectie waar ik mij nu zo roekeloos aan overgeef, is dat de lijnen de neiging hebben soms wat al te groot te worden, het beeld wint ten slotte aan abstractie wat het verliest aan concrete nuance. Dat geldt ook voor de zojuist door mij geconstrueerde tegenstelling tussen de maatschappelijke pretenties van romantici en avant-gardisten en de huidige stand van zaken: er sluipt onwillekeurig een zekere grofheid in. Want wie zich nu ongemakkelijk voelt bij het idee dat kunst en literatuur vrijblijvend zouden zijn, denkt bij wat *niet* vrijblijvend zou zijn al lang niet meer aan zulke pretenties. Dat vind ik overigens een feit waaraan we niet schouderophalend voorbij kunnen gaan; het leert ons op z'n minst iets over wat er op de lange termijn kennelijk is veranderd. Daarbij komt: wie nu pleit voor een kunst en een literatuur die niet vrijblijvend is, redeneert onbewust in de traditie van die voorbije pretenties, ook al gebeurt dat dan met heel wat minder hoog gespannen verwachtingen dan in het verleden.

Onder welke voorwaarden zou men literatuur nu niet vrijblijvend noemen? Ik denk dat hier in de eerste plaats het woord „kritisch" moet vallen. Niemand ziet in de

schrijver nog een ziener of een profeet en ook zullen er niet veel mensen meer zijn die in de kunst en de literatuur de bron zien van een nieuwe wereld en een nieuwe mens, maar dat schrijvers, kunstenaars (en hetzelfde geldt voor intellectuelen) „kritisch" moeten zijn, dat lijkt me een standpunt dat menigeen in deze zaal zonder reserve zal willen verdedigen. Ik ook, hoor, maar ik vraag mij er tegelijkertijd bij af wat die kritiek onder de huidige omstandigheden te betekenen heeft en te betekenen kan hebben.

Niet anders is het, denk ik, met woorden als „verzet" en „rebellie". Woorden die hun romantische herkomst duidelijker verraden dan „kritiek": onwillekeurig denk je aan Schillers *Raïiber*, aan Byrons *Manfred* of aan Vigny's *Chatterton*. Maar de roep om rebelse boeken klinkt nog altijd van tijd tot tijd, ik heb mij er in het verleden zelf wel eens aan bezondigd en nog niet zo lang geleden kon Battus er in *de Volkskrant* niet aan weerstaan. Ook om meer „kritiek" wordt geregeld gevraagd. Dat is, dunkt mij, alleen te verklaren op grond van het feit dat er in de kunst en de literatuur tegenwoordig niet meer zoveel „rebellie" en zoveel „kritiek" valt aan te treffen. Misschien dat vaak en hard roepen op den duur helpt, maar mij lijkt het vruchtbaarder eens na te gaan waarom er nog maar zo weinig rebelse en kritische boeken worden geschreven.

Zou het soms komen doordat iedereen vandaag de dag zo tevreden is met hoe de wereld reilt en zeilt? Dat lijkt op het eerste gezicht een weinig plausibele verklaring, al heb ik de indruk dat mensen in de praktijk, althans in ons deel van de wereld, veel tevredener en onverschilliger zijn dan zij in de regel bereid zijn toe te geven. Interessanter is het te kijken naar de lange geschiedenis die „verzet", „rebellie" en „kritiek" in de literatuur en de kunst bezitten. Zojuist legde ik al de verbinding met de Romantiek; sinds die tijd, dat is dus al zo ongeveer twee eeuwen, wordt van kunst en literatuur verwacht dat zij „rebels" en „kritisch" zijn. Zonder twijfel zijn zij dat ook vaak geweest, en met het gewenste effect: een theaterpubliek dat op de vuist gaat, een rechtszaak wegens schending der goede zeden of de openbare orde, stapels ingezonden brieven en, wie weet, op den duur een kleine verandering in mores en moraal. Maar dat effect kon alleen worden bereikt omdat men nog niet bij voorbaat van kunst en literatuur verwachtte dat zij „rebels", „schokkend" of „kritisch" zouden zijn.

Tegenwoordig is het laatste wèl het geval: zelfs wie nooit een literair boek leest, een museum bezoekt of een concertzaal van binnen heeft gezien, weet dat wanneer hij bij toeval op de televisie met kunst wordt geconfronteerd op iets „geks" kan rekenen - de primitieve, maar mijns inziens onthullende benaming voor wat de gevorderde kunstminnaar „kritisch" of „rebels" zou hebben genoemd. Het verschil is, ben ik bang, minder groot dan men geneigd is te denken. Het zit hem alleen hierin dat de kunstminnaar blijkbaar een actuele behoefte heeft aan de „rebelse" en „kritische" impulsen die hem door schrijvers en kunstenaars worden toegediend. Maar je moet je wèl afvragen: wat is dit nog voor „rebellie", wat is dit nog voor „kritiek"? De effecten van vroeger blijven tegenwoordig dan ook uit: het publiek in het theater gaat niet meer op de vuist, rechtszaken tegen kunstenaars vinden hoogstens nog plaats in het fundamentalistische Amerika, de ingezonden brieven vol samengebalde verontwaardiging zijn zeldzaam geworden. En aan enige verandering in mores en moraal hoeft al helemaal niet meer te worden gedacht. Kunst en literatuur die zich nu als „kritisch" en

„rebels" afficheren, doen mee aan een gevestigd ritueel dat helemaal niets verandert en de deelnemers hoogstens enig amusement verschaft.

Daar is wat mij betreft niets op tegen; ik stel er alleen prijs op de dingen bij hun werkelijke naam te noemen. Amusement, vrijblijvendheid, autonomie - ik geloof dat er in de ene of de andere vorm niet goed aan te ontsnappen valt. Maar wie nu teleurgesteld het hoofd laat zakken, bewijst alleen dat hij nog teveel de gevangene is van de oude romantische categorieën waarin we tot dusver over kunst en literatuur plachten te spreken. Ik durf het met het oog op mijn gastheer van vandaag nauwelijks hardop te zeggen, maar als het „postmodernisme" in de kunst en de literatuur iets te betekenen heeft, dan is dat wel dat we van een aantal oude en ik voeg daar uitdrukkelijk aan toe: dierbare illusies zijn afgeholpen. Een van de functies van de kunst is misschien ons van illusies te voorzien, als tegenwicht tegen het illusieloze conformisme dat zoveel van ons dagelijks leven stoffeert, maar als ook de illusies zelf een vorm van - artistiek - conformisme zijn geworden, dan kunnen we het toch maar beter zonder stellen. „Kritisch", om dit woord nog een keer te gebruiken, kunnen we dan beter zijn op dat wat ons altijd met zoveel vanzelfsprekendheid tot kritiek uitnodigde.

Mijn verhaal begint, merk ik, waarlijk academische trekken aan te nemen, ik ben ver van de kritische praktijk verwijderd geraakt. Want zoals ik al heb gezegd: verreweg de meeste boeken die een criticus anno 1990 in Nederland onder ogen krijgt hebben niets dat naar „rebellie" of naar „kritiek" zweemt. Wat dat betreft ondersteunen zij wat ik u probeer wijs te maken, zij het dan zonder van hun kant veel expliciete reflectie over eigen aard en status. Kennelijk maken alleen critici zich nog druk over dit soort zaken. De meeste schrijvers beperken zich tot het schrijven van hun romans, verhalen en gedichten, opgesloten in hun eigen imaginaire universum, zonder overdreven belangstelling voor wat zich daarbuiten afspeelt. De literatuur heeft steeds meer de trekken gekregen van een goed geolied bedrijf en arbeidsdeling is daar blijkbaar een van de eigenschappen van.

Betekent dit nu ook dat de criticus alles wat er verschijnt voor zoete koek hoeft te slikken? Ik heb begrepen, zij het vooral uit de geschriften van de tegenstanders, dat het tot de postmoderne zeden behoort niet langer tussen kunstwerken een strenge hiërarchie van waarden aan te brengen: oordelen, laat staan veroordelen is uit den boze. Dat is niet mijn opvatting. Wie weigert te oordelen, zo nodig als een toornige god op zijn zelfgebouwde wankle troon, hoort in de literaire kritiek niet thuis en kan beter solliciteren bij de publiciteitsafdeling van een uitgeverij. Hoe postmodern een criticus ook kan zijn, hij mag er nooit voor terugdeinzen zijn mening hard en duidelijk uit te spreken.

Misschien is dit het juiste moment om wat ik tot nu toe heb gezegd over de autonomie en de vrijblijvendheid van de literatuur, de literatuur als een vrijplaats of - nog erger - als een reservaat, nog eens opnieuw te bekijken, maar nu van een positievere kant. Met minder oog voor wat de literatuur niet meer is, en méér voor wat zij nog wel kan zijn. Dat de literatuur zich namelijk in verregaande mate van de gewone maatschappij heeft losgemaakt, vertegenwoordigt naar mijn idee ook een niet geringe waarde. De „onleefbare waarheden" waar ik het over heb gehad, maken het

leven niet eenvoudiger, ze confronteren ons op een vaak verontrustende wijze met wat we doorgaans liever vergeten en ontkennen (het is geen wonder dat in zoveel literatuur de dood en het lijden zo'n grote rol spelen), maar ze verrijken dat leven ook met een dimensie die er anders wellicht aan had ontbroken. Ze eisen in ons bewustzijn een plaats op voor wat we in ons dagelijkse doen en laten niet kunnen gebruiken, maar dat er desondanks wel is.

De vrijplaats of het reservaat van de literatuur zou je kunnen interpreteren als een archimedisch punt, van waaruit de wereld misschien niet kan worden opgetild of bewogen, maar wèl beter begrepen. Het is immers een misverstand te menen dat een „vrijblijvende" literatuur ook automatisch een onbenullige, frivole, alleen maar „speelse" literatuur zou moeten zijn. Ook hoeft het niet per se om pure schoonheid te gaan. Autonomie en *l'art pour l'art* mogen dan veel met elkaar te maken hebben, ze zijn niet identiek. Met andere woorden: met het verdwijnen van de directe maatschappelijke relevantie, is niet tevens de betekenis van de literatuur teniet gedaan. Kennis, inzicht, een bepaald soort helderheid, maar dat zou ook een heilzame vertroebeling kunnen zijn, blijft zij ons wel degelijk verschaffen. Luciditeit - misschien geeft dat nog het duidelijkst aan wat de literatuur mij op haar beste momenten te bieden heeft. En daarbij is, wat mij betreft, ook de „kritiek" inbegrepen die anderen van haar verlangen.

De schrijvers die ik bij voorkeur lees, dat zijn de schrijvers die in hun werk een liefst zo meedogenloze kijk op wereld tot uitdrukking brengen - hùn kijk op de wereld, die mij vervolgens kan helpen bij de vorming en verruiming van mijn eigen wereldbeeld. Bijvoorbeeld doordat hun wereldbeeld zo afwijkt van wat ik op eigen kracht zou hebben voortgebracht. Als lezer sprokkel ik in de boeken die ik lees de ervaringen (want elk boek verandert terwijl je het leest in een ervaring) die mij buiten het boek waarschijnlijk nooit deelachtig zouden zijn geworden. In boeken zoek ik niet naar gemakkelijke herkenning, maar naar dat wat ik zelf niet denk te zijn en niet denk te weten, om achteraf vaak te moeten constateren dat wat ik heb gelezen mij toch minder vreemd was dan ik tevoren had vermoed. De literatuur is een ontdekkingsreis, ook in het eigen ik. Daarom hecht ik aan de autonomie en de vrijblijvendheid van de literatuur zo'n grote waarde: wanneer ze ontbraken, zou aan die ontdekkingsreis al bij voorbaat een grens zijn gesteld door het maatschappelijke en morele conformisme dat in ons dagelijkse leven al meer dan genoeg te vertellen heeft.

In ditzelfde verband zie ik mijn belangstelling voor het verleden: ook daar liggen vele verborgen Amerika's die op hun ontdekking wachten. Schrijvers van eeuwen terug vertegenwoordigen bovendien een grotere uitdaging dan tijdgenoten. Plato, Machiavelli of Spinoza staan niet dichter bij mij dan Harry Mulisch, Marja Brouwers of Dirk van Weelden, in tegendeel, maar mede daardoor hebben ze op mij een diepere indruk gemaakt dan het laatstgenoemde drietal, voor wie ik toch ook veel waardering kan opbrengen. Dat ik hier drie filosofen noem is overigens geen toeval, want in mijn opvatting van literaire kritiek is het doodzonde de literatuur te beperken tot alleen de belletrise. Mulisch, Brouwers en Van Weelden waardeer ik dan ook niet in de laatste plaats vanwege het feit dat zij zich in hun werk van de grens tussen filosofie en literatuur evenmin iets plegen aan te trekken.

Ook als criticus, schrijvend in een dagblad, doe ik mijn best het bestaan van zulke grenzen zoveel mogelijk te negeren, door niet te letten op eeuw, land of discipline waaruit een schrijver afkomstig is, maar op wat hij of zij mij te zeggen zou kunnen hebben dat ik nog niet weet. Op deze manier verruim ik al lezend en schrijvend mijn wereldbeeld en wie weet ook dat van sommigen van mijn lezers. Ik ben mijn relaas begonnen met een aantal minder aangename kanten die het schrijven van literaire kritieken in dag- en weekbladen bezit, laat ik besluiten met deze kant, die voor mij de meest aangename kant vertegenwoordigt die ik tot nu toe aan mijn kritische praktijk heb kunnen ontdekken.

(V.U. Amsterdam, 25-10-1990)